

Dagsverket

DALARNAS HEMBYGDSFÖRBUND

NR 4. 2020 ÅRG 38 PRIS 30 KR

Tema

Ful igen...

MADICKEN

RENHORN

LA PALOMA

BLÅOLJA

Höstfest 2019 i Bjursås. Från vänster: **Christer Björklund, Anna-Karin Andersson, Staffan Nilsson och Ylva Thörn.** Foto: Erik Thorell

Ställa om

”Mitt i allt detta finns ändå en inneboende kraft hos oss att göra det bästa av situationen och vi gör det tillsammans.”

Att önska varandra God Jul och Gott Nytt År är för mig att njuta av glädje, gemenskap och stillhet med nära och kära. Men också att reflektera över året som gått och prata om framtidens förväntningar på det nya året.

I år är det för mig och för oss alla så annorlunda, vi lever i en pandemi - ”Covid -19” - som tvingat oss att ställa om. Tänka och göra annorlunda. Vi har varit frustrerade över att allt inte är som vanligt. Det självklara att göra vad vi vill - resa och träffa andra har inte varit möjligt. Planer som gjordes förändrades.

Mitt i allt detta finns ändå en inneboende kraft hos oss att göra det bästa av situationen och vi gör det tillsammans. Vi ställer om helt enkelt. Samhällets alla delar är med.

Myndigheterna har gjort sin del, personal inom vård, omsorg och skola har gjort sitt yttersta. Frivilligorganisationerna bidrar och ideellt arbete är en självklarhet.

Dalarnas hembygdsföreningar har med stort engagemang och energi tagit sig an uppgiften att värna och utveckla hembygdsrörelsen. Medlemmarna är i fokus.

Våra älskade hembygdsgränder har på många ställen fått en välförtjänt upprustning och omsorg.

Traditioner har till del levt vidare men på ett annat sätt. Midsommarstången fick sin skrud. Trygga och säkrade guide-turer och sommarcaféer har varit anpassade till rådande restriktioner.

Vårt rika kulturarv finns kvar och Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbunds föreningar lever upp till Sveriges Hembygdsförbunds vision:

En levande hembygd öppen för alla.

Tack för allt ni gör och att ni finns! ❖

Ylva Thörn,
ordförande i DFHF

Dagsverket utges av Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund och Dalarnas museum

Adress: Box 22, 791 21 FALUN,
Tel: 023-666 55 00

Besöksadress: Dalarnas museum, Stigaregatan 2-4, Falun. E-post: dagsverket@dalarnasmuseum.se
www.dalarnasmuseum.se

Ansvarig utgivare:

Christer Björklund

Redaktör: Erik Thorell

Redaktion: Bildresearch / Bildbehandling: Pers Göran Olsson, Merita ”Mia” Ruotsalainen.

Ombrytning & Form: Anna Eriksson
Korrekturläsning: Elisabeth Thorin

Tryck: BrandFactory Falun
Svanenmärkt.

ISSN: 0349-6139 (tryckt)

ISSN: 2001-7049 (online)

Distribution: Dagsverket utkommer fyra gånger per år och ingår i medlemskapet i Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund. Upplaga 2000 ex. per nummer. Medlemskap i DFHF för år 2020 erhålles genom insättande av 250 kr på bg 5604-8564. Som medlem får du årsboken DALARNA, 4 nummer av Dagsverket, 20 procent rabatt på museets och hembygdsförbundets publikationer.

Annonsera i Dagsverket:

Helsida: 1.600 kr

Halvsida: 800 kr

1/3-sida: 600 kr

1/4-sida: 400 kr

1/6-sida: 300 kr

1/8-sida: 200 kr

Priser exklusive moms

Manusstopp 2021

Nr 1, 1 februari, nr 2, 1 maj, nr 3, 1 augusti, nr 4, 1 november

Redaktionen förbehåller sig rätten att förkorta och redigera inlästa texter. I och med att material lämnas till redaktören godkänner upphovsmannen också att det publiceras elektroniskt. Författarna är ensamma ansvariga för sina artiklars innehåll.

Grankvist.

Foto: Erik Thorell

...digital hembygdstid...

Till förra numret var genväret från skribenterna extra stort. Därför finns det ett par artiklar med textil inriktning även i detta nummer. De behandlar dräktplagg som vi inte är vana att se dem idag. En återspeglning av olika modeepokers nedslag i den folkliga dräkten. Vi kan också läsa om när självaste Madicken tog gestalt på By hembygdsgård. Därtill finns artiklar om arkeologiska föremål, en renhornskrona i Husby kyrka, Engelska parken Grängshammar och hur en resegrammofon verkligen gjorde skäl för sitt namn.

Under året har den digitala tekniken fått ersätta de fysiska mötena - träffar och evenemang - som vi planerat. Förbundets årsmöte hölls även det digitalt i juni. Jag tror att många med mig verkligen tagit ett stort steg framåt i den digitala världen under detta annorlunda år. Det är fantastiskt vad man kan hitta på nätet i form av arkiv och fotosamlingar. Vi är nog många som letat oss till dessa "guldgruvor". Passar därför också på att påminna om att äldre nummer av Dagsverket finns tillgängliga på Dalarna museums hemsida.

Naturligtvis kan inte den digitala tekniken helt ersätta de fysiska mötena med informella samtal och "nätverkande" som sker när vi träffas på årsmöten, krets- och ordförandeträffar, utbildningsdagar och höstfester.

Min förhoppning är att vi kan träffas igen till sommaren och årsmötet som planeras till den 12 juni 2021.

Erik Thorell, redaktör

Noveller av Carl Larsson i By

- inlästa som ljudbok

I By socken, Avesta kommun arrangeras sedan 20 år tillbaka By Slånkvicku, en natur och kulturvecka. Veckans aktiviteter liksom dess popularitet ökar år från år. Slånkvicku 2019 samlade cirka 25 000 besökare. Aktiviteterna är spridda över hela By med tyngdpunkt på dess södra del. Ett uppskattat inslag under veckan är högläsning av noveller skrivna av författaren och hembygdsvårdaren Carl Larsson i By, 1877-1948. Han var även initiativtagare till By Sockengille och byggde upp By hembygds-gård tillsammans med andra goda krafter i bygden.

Carl Larsson skrev ett antal böcker med noveller mellan 1915-1944. Böcker som idag inte finns i handeln annat än möjligen i antikvariat. Aktiviteten med högläsning av Carl Larssons noveller har funnits med i Slånkvickuprogrammet fem dagar i veckan under de senaste fem åren och har samlat runt 40-50 åhörare varje gång. Novellerna är skrivna på ett mustigt språk med mycket humor och många dialektala ord där de som läser har en bakgrund i bygdens dialekt. Vid uppläsningstillfällena ges en bakgrund till novellerna, förebilderna till novellernas karaktärer och platser och gårdar som är omnämnda presenteras.

Ljudbok

Efter högläsningarna under By Slånkvicku väcktes förslaget från en synskadad åhörare att

novellerna skulle läsas in på CD och ges ut som ljudbok. Nu har det visat sig att det är många fler än synskadade som är intresserade, bland annat dyslektiker och äldre personer som hellre lyssnar än läser själva. Det finns även önskemål från äldreboenden där de boende gärna lyssnar på berättelser av det här slaget från en CD spelare.

Ekonomi

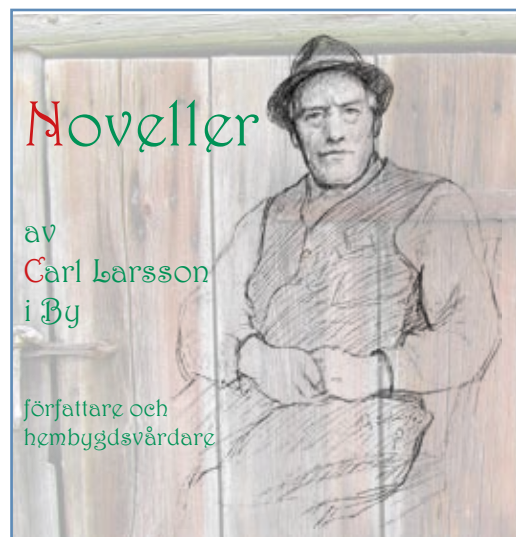
De 14 novellerna är nu inlästa och redigerade på fem CD skivor. Det arbetet har gjorts helt på ideell basis och utan kostnad. Ljudboken har levererats och ser bra ut.

Bidrag har erhållits från Kulturförvaltningen, Avesta kommun, Synskadades stiftelse Dalarna samt Lions Club, Horndal. Från början var det By Sockengille som åtog sig huvudmannskapet för projektet men då deras

ekonomi inte tillät att ligga ute med medel för någon längre tid så har projektet övertagits av By Utvecklingsgrupp som har större möjlighet att i samverkan med By Sockengille stå för det ekonomiska samt inte minst marknadsföring. ♦

Inger M Eriksson,
By projektledare.

Vill du betställa ljudboken går det bra att skicka en e-post till:
inger.m.e@telia.com

"Noveller av Carl Larsson i By" ljudbokens fram- och bak sida.

Madicken flyttar in på hembygdsgården

Under hösten 2018 föddes tanken att sätta upp en familjeteater utomhus på By hembygdsgård sommaren 2019. Ett önskemål från många var något författat av Astrid Lindgren. David Johansson från By tillfrågades som regissör och förslaget från honom var berättelsen om Madicken på Junibacken. Böckerna om Madicken är Astrid Lindgrens mest politiska berättelser. De utspelar sig under första världskriget och berättar om ett klassamhälle i förändring och hur det upplevs av den sjuåriga Madicken.

Madicken bor på gården Junibacken med sin mamma Kajsa och pappa Jonas, yngre system Lisabet och jungfrun Alva. I berättelsen finns också tanten Linus-Ida, som hjälper familjen med tvätt och städning, och Abbe som är son i den fattigare familjen Nilsson. Madicken är lite förälskad i Abbe. De fattiga systrarna Mia och Mattis, klasskamrater med Madicken, är också två viktiga figurer i berättelsen.

Familjeföreställning

Ett bra pjäsval tyckte By sockengille eftersom det kommer att passa både barn och vuxna och berättar om en tid som många barn och unga idag inte vet så mycket om. Det finns en stor poäng med att sätta upp just en familjeteater. Som de flesta föreningar så brottas By sockengille med återväxten och därför är det viktigt att engagera barn och unga för bevarandet av hembygdsgården och dess traditioner.

Tillstånd

Efter beslut i Tolvmannanämnden i januari 2019 tillsattes en arbetsgrupp bestående av regissör, producent, produktionsassistent samt kostym- och scenografiansvariga, som träffades fortlöpande för planering. Serverings- och parkeringsansvariga utsågs också för att allt skulle fungera på ett bra sätt. Tillstånd för rättigheterna till Madicken söktes från Amatörteaterns Riksförbund och bidragsansökningar skickades till flera instanser som förstärkning till biljettintäkterna.

Audition

Regissören David Johansson hade audition och via hans stora kontaktnät framkom det att många barn och vuxna ville vara med. Det blev till slut

ett 30-tal medverkande, där drygt hälften bestod av barn och ungdomar. Den yngsta i ensemblen var fem år.

Repetitioner

Det var med stor entusiasm och förväntan som repetitionsarbetet satte igång. Manus delades ut och rollerna började övas in både med tal, sång och danssteg. Nu gick allt i rask takt! En ljudfirma med tekniker kontrakterades, kostymer provades ut och färdigställdes och förslag till scenografi gjordes upp så att material kunde köpas in för scenbygge. Pjäsvalet väckte stort intresse hos allmänheten och mottogs även positivt av lokalpressen, som gjorde besök under repetitionsarbetet. Att sätta upp en teaterproduktion utomhus är en stor utmaning. En reservlokal var inte möjlig på grund av föreställningens karaktär, där den vackra miljön mot Bysjön var en självklar plats med befintliga byggnader som inramning.

Premiär

Det var ostadigt väder under nästan hela repetitionsarbetet, men när det var skarpt läge på premiärdagen lördagen den 6 juli 2019 sken solen och föreställningen mottogs mycket positivt av publiken. I pausen kunde man avnjuta god förtäring serverad av sockengilletts medlemmar, många klädda i tidstroga kläder. Föreställningen spelades även dagen efter, och totalt samlade teatern en publik som uppgick till drygt 650 personer. Tack vare erhållna bidrag, biljett- och serveringsintäkter och framför allt ideella insatser av både ensemblen och sockengilletts medlemmar gick det att genomföra en så pass stor produktion.

Framtiden

Det finns en förhoppning om att kunna fortsätta med

teaterföreställningar på By hembygdsgård eftersom det engagerat så många på ett positivt sätt, både i själva produktionen och de besökare som kom och såg föreställningen. ❖

Margareta Björk,
Producent och
f.d. ålderman i
By Sockengilles
Tolvmanna-
nämnd.

Ovan: **Linus-Ida (Monica Danhög Johansson).** Foto: Jan Johansson.

1. **Emil Nilsson, Abbes pappa (Johan Lindell).** Foto: Jan Johansson.
2. **Överläraren (Henrik Andersson) förhör Mia, även kallad Lus-Mia (Signe Andersson). I bakgrunden skolbarn från By skola.** Foto: Jan Johansson.
3. **Madicken t.v. (Nathalie Björklund) och Lisabet t.h. (Ingrid Petersson) med sin mamma Kajsa (Hanna Larsson).** Foto: Jan Johansson.
4. **Dansscen ur föreställningen Madicken på By hembygdsgård 2019. Madicken längst till höger med sin lillasyster Lisabet, med röda rosetter.** Foto: Ronnie Jensen.

Återfunna arkeologiska föremål från Enviken

Ibland räddar ett telefonsamtal hela dagen! ”Jag har hittat de där stenarna du letar efter”. Personen som ringer hänvisar till ett arkeologiskt material jag letat efter i flera år, ett material som hittades för över 50 år sedan vid sjön Balungen i Enviken och som enligt rapporten ska innehålla flera ovanliga fynd.

Samtalet visar på den stora betydelsen som den intresserade allmänheten har för arkeologin. Lokalkännedom och kontaktnätverk är ovärderliga för att skydda, spåra och upptäcka arkeologiska lämningar.

Balungen

De aktuella fynden från Balungen påträffades av privatpersoner på slutet av 1960-talet. Fynden som uppgår i hundratals rapporterades till Riksantikvarieämbetet och skickades in. Efter begäran från en av upphittarna, Hams Erik Danielsson, lämnades fynden tillbaka och har sedan dess funnits i familjens ägo. Gården har senare sålts och i flytten trodde vi att föremålen försvunnit, men så var inte fallet. Nu har föremålen lämnats över till Dalarnas museum och det är en fin samling.

Stenåldersboplatser

Runt sjön Balungen norr om Enviken finns flera kända stenåldersboplatser. Sjön är reglerad, vilket medför att den forna stranden normalt ligger under vatten. Det händer att sjön ibland töms på mycket vatten och då uppdagas de gamla boplatserna. Under andra halvan av 1960-talet hittade privatpersoner med Danielsson i spetsen en stor mängd stenföremål och brända djurben på främst två lokaler på den nordöstra delen av Balungen, vid Rommarbo och vid Sandnäs. Fynden anmälades till Riksantikvarieämbetet och skickades in. De brända benen finns idag på Statens historiska museum, men föremålen av sten skickades

tillbaka till Danielsson. Dessa föremål bestod mestadels av restprodukter efter redskapstillverkning, men också ett stort antal färdiga redskap i form av yxor, pilspetsar, skärar och skrapor.

Kvartsit

För några år sedan genomfördes en arkeologisk undersökning vid Rommarbo. Resultatet från grävningen tillsammans med fynden från Danielssons samling visar att människor bott vid Balungen redan för över 7000 år sedan. De äldsta föremålen är intressanta, men anledningen till att jag febrilt letat efter dessa fynd är uppgifterna om en dolkspets i kvartsit. Sådana dolkar är oerhört ovanliga och det finns ett par kända fynd från dagens Sverige och Norge. Dolkarna ska efterlikna de som gjorts i flinta och sådana finns det betydligt fler av. Flinta finns inte lokalt i denna region av Skandinavien och det tycks som om dessa dolkar importerats i färdigt skick. Att vi hittar ett liknande föremål gjort i lokal kvartsit visar att stenslagningstekniken fanns här och att föremål tillverkats här.

Skära

Den förmodade dolkspetsen finns i materialet, men det visade sig inte vara spetsen av en dolk utan det rör sig sannolikt av en del från en skära. Det gör fyndet ännu mer unikt, mig veterligen ensamt i sitt slag. En flintdolk har tidigare påträffats vid dammen i Lamborn och dateringen av denna tillsammans med kvartsitskärans från Balungen visar att människor bott i

dessa trakter under yngsta stenålder och äldre bronsålder för omkring 2000 år sedan, en tidsperiod vi vet väldigt lite om i Dalarna. Sannolikt finns minst en boplatz från denna period i norra delen av Balungen och skärans som redskap förknippas ofta med jordbruket, vilket kommer till dessa trakter just vid denna tid. ❖

1

2

3

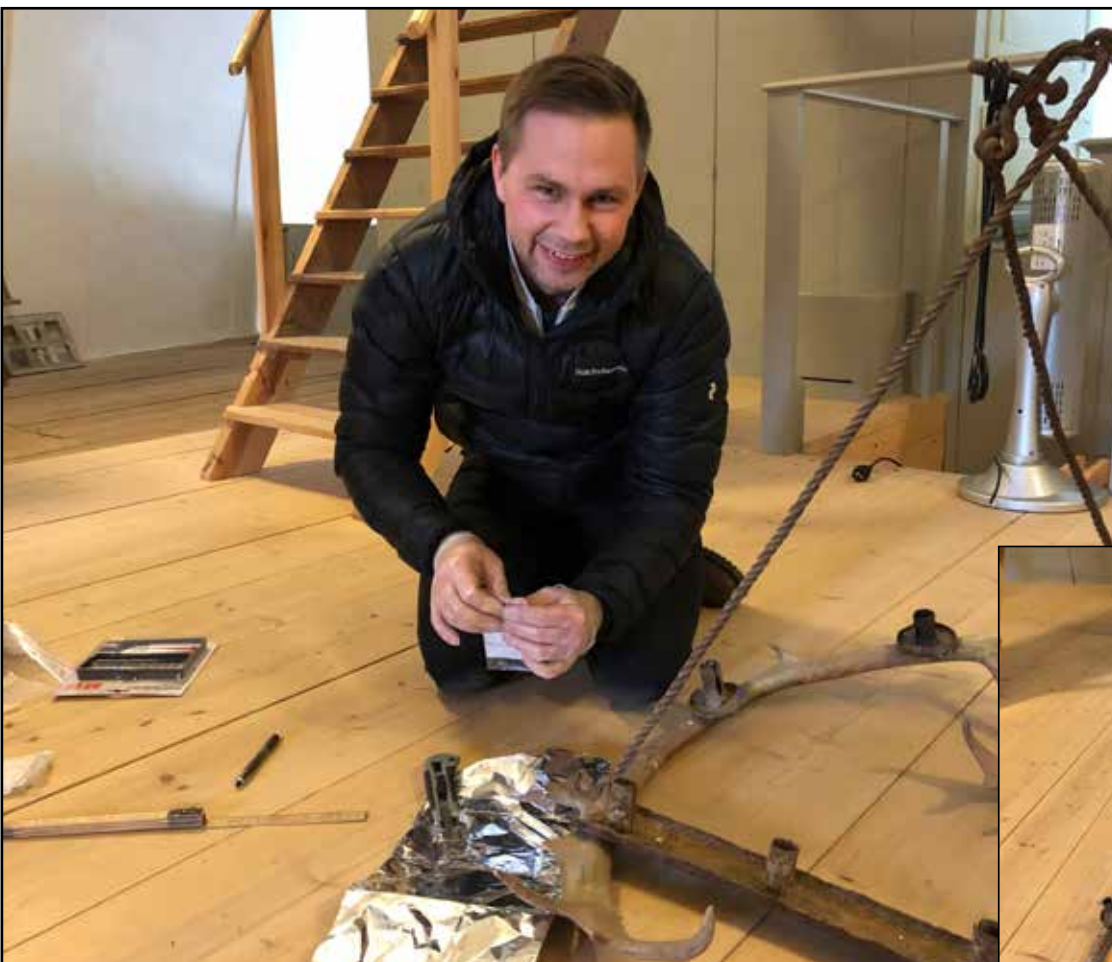
4

1. Hel skära av flinta från Torsång som visar hur skärans från Sandnäs kan ha sett ut. Foto: Heléne Sjöstrand.

2. Kvartsitskärans från Sandnäslokalen. Foto: Joakim Wehlin.

3. Stenavslag efter redskapstillverkning från Sandnäslokalen. Foto: Joakim Wehlin.

4. På jakt efter förhistoriska boplatser vid Balungen. På bilden syns sannolikt Hams Ulla Danielsson. Foto: Hams Erik Danielsson, Dalarnas museums arkiv. Bild något beskuren.

T.v. **Författaren tar prover på renhornskronan för att skicka på analys.** Foto: Maria Björkroth.

T.h. **Ljuskronan av renhorn i Husby kyrka är 1 meter bred och 1 meter hög.** Foto: Joakim Wehlin.

Författare till artiklar på sid 6-7.
Joakim Wehlin,
arkeolog, FD, Dalarnas museum

I Husby kyrka finns något så unikt som en ljuskrona gjord av renhorn. Kronan har genom åren väckt många frågor och inte minst rörande dess ålder. Nyligen togs prover från kronan för åldersanalys med C14-metoden och resultaten är häpnadsväckande. Med största sannolikhet kan kronan dateras till senmedeltid och tidsperioden 1450-1520. Kronan är minst 500 år gammal!

En medeltida renhornskrona i Husby kyrka

Det tycks ha funnits en samisk befolkning i Husby långt tillbaka i tiden. Renhornskronan i kyrkan kan naturligtvis ha kommit dit på andra vägar, men det är långt ifrån osannolikt att den utgör en gåva från samer boende här under medeltiden. Sedan kyrkans senaste restaurering har renhornskronan varit undanställd. Skinande mässingskronor kan nästan alla kyrkor visa upp, men en renhornskrona från medeltiden är mig veterligen den enda i sitt slag.

Kyrkan

Att renhornskronan finns i Husby är extra intressant. Sockennamnet Husby indikerar en förhistorisk centralbygd och kyrkan hör till en av Dalarnas äldsta. Husby kungsgård var under medeltiden säte för landskapets tidiga administration. När kyrkan i Husby byggs vet vi inte med säkerhet och det finns många frågetecken kring det tidiga kyrkobyggandet i Dalarna. Få lämningar från romansk tid har påträffats, men en av de få som finns är dopfunten i Husby. Dopfunten visar

att det kan ha funnits en kyrka i Husby redan vid slutet av 1100-talet eller början på 1200-talet. Vid mitten av 1200-talet är dock kyrkobyggandet i full gång i hela Dalarna.

"Skinande mässingskronor kan nästan alla kyrkor visa upp, men en renhornskrona från medeltiden är mig veterligen den enda i sitt slag."

Klostret

I Husby socken grundades år 1477 Gudsberga kloster, det enda i sitt slag i Dalarna. Ungefär vid samma tid byggs kyrkan om och blir betydligt större än den äldre kyrkan. Det utseendet kyrkan får då har den fram till 1700-talet då ytterligare om- och tillbyggnationer sker.

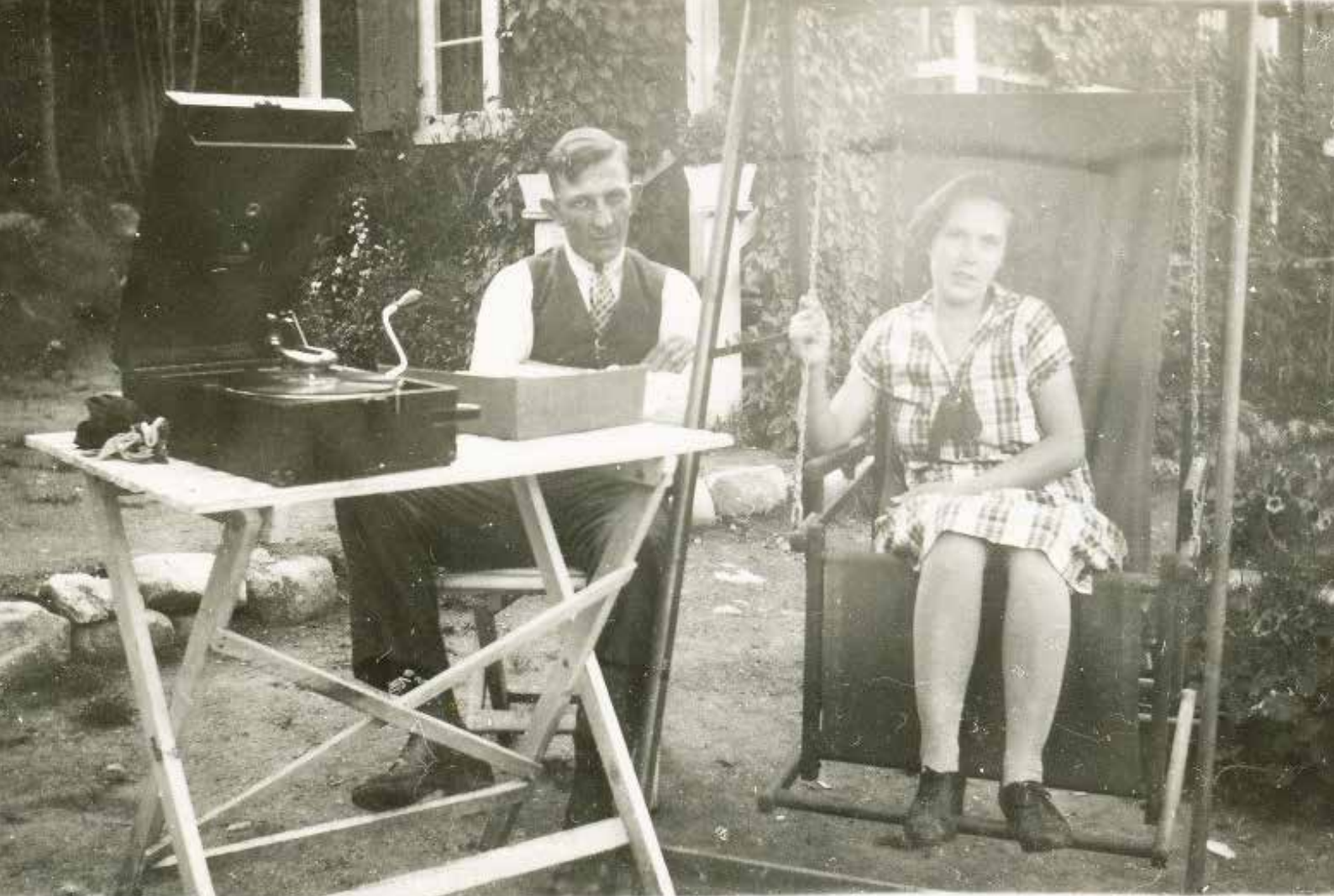
Kronan

Ljuskronan är gjord av renhorn och järnsmide och smidet har tidigare på stilhistoriskt grund daterats till senmedeltid. Denna datering bekräftas genom

den nya 14C-analysen och ljuskronan är därmed från tidpunkten för att den större medeltida stenkyrkan i Husby stod färdig. Renhornskronan skulle därför kunna vara en invigningsgåva till kyrkan från samerna boende i området. Sedan början av 1500-talet var kyrkan i Husby utsmyckad med vägg- och valvmålningar och renhornskronan med sitt järnsmide och sin flerfärgade dekor i främst rött och grönt passade säkerligen in mycket bra.

Samer

Den samiska historien i Husby vet vi mycket lite om. I kyrkböckerna finns det samer upptagna i dop- och dödböckerna från sent 1600-tal och tidigt 1700-tal. I noteringarna nämns en lappkoja norr om sjön Rossen. Nordväst om sjön Rossen finns Lappberget. Det finns ytterligare en handfull platsnamn med förleden "Lapp" som sannolikt hänvisar till samiska bosättningar i området, exempelvis Lapphällarna och Lappmyran vid Koberga och Lappmyrorna vid Djusaberget och Lapphällarna vid Garpenbergskilen. ❖

Ovan: **Grammofonen fanns även med vid besök hos Elsas bror Elis som hade sommarstuga i Repbäcken utanför Borlänge på 1920-talet. T.v. om Elsa maken Edvin.** Foto: Okänd. Privat ägo. Nedan: **Grammofonen av märket His Masters Voice.** Foto: Erik Thorell

Elsas grammofon!

Elsa var min farmors näst yngsta syskon i en skara om åtta barn, alla med namn som började på bokstaven E. Föräldrarna var indelte soldaten vid Gustafs kompani, Örns Anders Andersson Hedlund och hans hustru sedan 1887, Anna Olsdotter Resare. Han var född 1863 i Gagnef och dog 1934 i Borlänge. Anna föddes i Mockfjärd 1863 och avled i Borlänge 1943. Familjen bodde på flera olika adresser i St. Tuna och Borlänge, längsta tiden på Vasagatan 23 intill vattentornet på Hagalund eller Strypåsen som området kallades i folkmun.

Elsa Maria Hedlund föddes 1903 i Borlänge och avled där 1983. Hon blev tidigt änka och kom att bli min extrafarmor och förmedlade på ett enkelt och osentimentalt sätt minnen från sin barndom och släktens historia. Hon arbetade som möss-sömmerska i över 40 år på CTH Ericsons mössfabrik i Borlänge. På 1920-talet köpte hon en vevgrammofon, eller resegrammofon som de då kallades, av märket His Masters Voice. Grammofonen medfördes på resor och utflykter och roade släkt och vänner vid olika sammankomster.

Favoriter

Familjens medlemmar hade egna skivor eller favoriter där deras namn stod påskrivet på etiketten. Elsas far hade fått en skiva med "Kungliga Dalregementets marsch" som väl ansågs lämplig till en

soldat. Systersonen Allan, f. 1915, hade sitt namn på en av sina favoritskivor "La Paloma" med SOS - Sven Olof Sandberg. I grammofonens skivfack fanns flera skivor som följde med på de olika utflykterna.

Violer till mor

Elsa har berättat att då hon som ung åkte på någon dags semester till släkten i Mockfjärd så hade hon med sig grammofonen. Hon spelade då "Violer till Mor" också med sång av Sven Olof Sandberg. Den sentimentala texten var så gripande för ingifta mostern, "Fribergs Anna", så att hon grät när hon hörde sången. Grammofonmusik var annars inte något nytt i det Fribergska hemmet i Mockfjärd. Redan i slutet av 1800-talet hade de till USA utvandrade sönerna skickat hem en "fonograf" med rullar som lagrade den inspelade musiken. Denna tekniska klen-

od var för sin tid så fantastisk att grannar och andra Mockfjärdsbor kom till "Västbyn" och satte sig på lindan bakom det Fribergiska boningshuset för att lyssna till musiken som tonade ut genom kattvindsfönstret i stugan.

Olyckan

Ännu i senare tid var fonografen en så fascinerande

sak att Fribergs dotterdotters lekkamrat som barn bjöds in att njuta av musiken sittande på en pinnstol i köket. Att få uppleva detta hos fanjunkaren och skolläraren Friberg tyckte hon var så fint och högtidligt att hon inte kunde avbryta lyssnandet för att "gå på toaletten". Resultatet blev istället en blöt olycka där hon satt på stolen.

"Den sentimentala texten var så gripande för ingifta mostern, "Fribergs Anna", så att hon grät när hon hörde sången."

Pippi

Mina egna minnen av Elsas grammofon är från början av 1960-talet när jag fick låna den

för att spela de medföljande skivorna och några senare inspelningar, bland annat "Pippi Långstrump", en dramatiserad inspelning på en extra stor stenkaka. ❖

Erik Thorell,
hembygdskonsulent

Elsa med väninna, sannolikt på Hushagen i Borlänge, 1920-tal. Lägga märke till kräppapperet runt blomkrukorna i fönstret.

Foto: Okänd. Privat ägo

På utflykt till släkten i Mockfjärd. Fr. v. Carl Thorell f. 1889, Elin Hedlund Thorell f. 1891, Larserikes Lars Larsson, Elvira "Hanna" Hedlund Dahlgren f. 1901, Frida Friberg Larsson, Margareta Thorell Rehnberg f. 1917, Örn's Anders Andersson f. 1863.

Foto: Okänd. Privat ägo.

Dans i gröngräset. Elsa som nummer fem från höger.

Foto: Okänd. Privat ägo.

Utflykt till fäbodan, sannolikt i Gagnef/Mockfjärd på 1920-talet.

Foto: Okänd. Privat ägo.

Interiör från fäbodstuga på 1920-talet. Elsa nummer tre från vänster i bakre raden. Ljusinsläppet genom skorstenen lyser som en eld i spisen. Foto: Okänd. Privat ägo.

Okänt kalas men sannolikt Elsas grammofon. Elsa som nummer tre från höger. Foto: Okänd. Privat ägo.

Våren 1785 kallade brukspatronen på Grängshammar in ett arbetslag på 13 man för att gräva en damm. Det var början på tre års intensivt arbete med det som skulle bli Dalarnas första engelska park. Nu pågår diskussioner om den igenväxta parkens framtid. Hur ska fler få uppleva den vackra miljön och ta del av parkens spännande historia?

Engelska parken i Grängshammar

Engelska parken från norr med bruksgatan och kolhusruinen till höger i fonden.
Foto: Helena Kåks 2019.

Under 1700-talet uppstod nya idéer i England om hur trädgårdar borde utformas. Inspirationen kom från det betade jordbrukslandskapet med böljande kullar och vida vyer. Trädgården skulle inte längre vara tydligt avskild från landskapet utan istället ges formen av ett förädlat stycke natur. Trädgårdsanläggningar på 1600-talet och det tidiga 1700-talet var strikt utformade som kompletterades med eller ersattes av landskapsparker, även kallade engelska parker.

Landskapspark

Till Sverige kom den nya trädgårdsstilen i början av 1770-talet. Den främsta förespråkaren blev kungen, Gustaf III. Han kallade in arkitekten

Fredrik Magnus Piper för att rita landskapsparker vid Drottningholm och Haga. År 1781 presenterade Piper ett förslag till ny generalplan för Hagaparken i Stockholm, som idag räknas som det främsta svenska exemplet på en engelsk park. Under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet tillkom större och mindre parker vid de flesta svenska herrgårdar, ofta anlagda av ägaren själv.

Bruken

Brukspatroner i Uppland, Gästrikland och Dalarna anammade tidigt den nya trenden. De uppländska bruket Söderfors och Forsmark anlade båda landskapsparker med början 1784. I Dalarna anlades engelska parker vid

Stjärnsund 1799 och Kloster omkring 1800. I Kloster har en del av parken nyligen restaurerats genom Länsstyrelsens och Stiftelsen Husbyringens försorg. Med sitt strömmande vatten, sin frodiga växtlighet och sina vita broar har den snabbt blivit ett omtyckt besöksmål.

Anlades av "Thunakarlar"

Räkenskaper i Grängshammar brukarkiv berättar överraskande att det första initiativet till en engelsk park i Dalarna inte togs på något av de större bruken, utan just i Grängshammar. Bruksägaren Carl Silfversträhle kallade då in "soldaten Dufwa jemte sine 12 kamrater" för att bland annat gräva en stor damm i anslutning till Grängsham-

marån. Året därpå fortsatte ett antal "thunakarlar" arbetet med dammen. De senare anlade också ett antal mindre holmar i ån. Våren 1786 gjorde thunakarlarerna sammanlagt nära 300 dagsverken i "nya Engelska Trädgårdsanläggningen". År 1787 avancerade landskapsparken söderut. På en karta från 1801 syns anläggningen fullt utbyggd.

Kontakter med hovet

Varför var Carl Silfversträhle på Grängshammar så tidigt ute? En förklaring är nog att bruksägarfamiljen i generationer hade haft en stark relation till hovet där Gustaf III gick i bräsch för den nya trädgårdsstilen. Carl Silfversträhles far hade varit kammarherre hos kungen. Carl och hans bror Gustaf var jämnåriga med Gustaf III. Carl hade som ung ingått i kungens livvakt. Gustaf var hovjunkare, en slags ceremonimästare vid hovet. En annan förklaring är att Carl Silfversträhle nog fick hjälp med planeringen av sin bror Gustaf Silfversträhle som var konstnär och hade ritat landskapsparker på andra herrgårdar. Att Gustaf Silfversträhle gjorde ritningar till en ny huvudbyggnad på Grängshammar, som dock aldrig uppfördes, vet vi. Om han också skissade på landskapsparken är inte belagt, men högst troligt.

Framtiden

Grängshammar, som historiskt tillhört Stora Tuna men nu är en del av Sätters kommun, utgör med sin fina bruksmiljö och originella kyrka ett omtyckt besöksmål längs kulturslingan Silverringen. Nu pågår diskussioner om att i någon form göra en del av den tidigare landskapsparken tillgänglig för besökare. Sätters kommun, Länsstyrelsen Dalarna, Silverringen och Skogsstyrelsen är tillsammans med markägare och ordsbor engagerade i arbetet. Ett första delmål har uppnåtts med rapporten Grängshammar Engelska park: *Historik och vårdprogram 2019*, som jag haft i uppdrag att skriva. Ladda ner den om du vill läsa mer om den spännande historien och idéer kring parkens framtid. ❖

Ovan t.v. **Landskapsparken i Grängshammar omfattade när den var som störst ungefär 0,5 ha. Här syns den norra delen med en damm, slingrande gångar, växtlighet och en vidsträckt vy. Paret på bilden är brukspatron Carl Silfverstråhle och hans hustru Beata Charlotta Rosenberg.** Lavering ca 1798: Gustaf Silfverstråhle. Foto: Original hos Konstakademien.

Nedan t.v. **På en karta från 1801 är landskapsparken i Grängshammar helt utbyggd med slingrande gångar och ett system av holmar i ån.** Foto: Lantmäteriet, lantmäteristyrelsens arkiv.
Nedan. **Konstnären Axel Fredrik Cederholm tecknade av landskapsparken i Grängshammar ur många olika vinklar, bilder som idag ger värdefull kunskap om parkens karaktär.** Foto: Jernkontorets bildbank. Bild något beskuren.

Rapporten *Grängshammars engelska park: historik och vårdprogram 2019* av Helena Kåks finns tillgänglig på Sätters kommuns hemsida: <https://www.sater.se/gora-uppleva/kultur/grangshammar-sengelskapark/>

Helena Kåks,
Trädgårdsmästare

”Cattun skal ock wara med...”

I det folkliga dräktskicket i Stora Tuna fanns under 1800-talet två typer av livstycken för kvinnor. Den ena varianten har skört. I vardera sidan sitter en liten trekantig skörtkil infälld och ryggstyckena avslutas med ett skört som oftast har mellanlägg av vadmal som gör skörtet styvt och utstående. Dessa skört kallas på tunamål för ”tryne”, efter sin likhet med grisens ”nos”. Det var empirimodet vid 1800-talets början som påverkade utformningen av dess små förkrympta skört. Denna typ av livstycken saknar knappar. De hålls istället ihop antingen genom snörning i små prylade och langetterade hål eller med en mässingsnål som stacks igenom de omlott lagda framstyckena.

Livstykke, från Stora Tuna, sytt av flera olika ljusa siden-tyger och ett rödbottnat kattun, sannolikt på 1830-40-tal. Lägg märke till alla skarvar.

Bevarade livstycken med skört är sydda av siden- eller kattunstyng. Kattun är ett tryckt bomullstyng som liksom siden var en köpvara med mycket hög status. Sidentygerna är antingen brokad, damast eller omönsrad sidensatin. De två sistnämnda kan också vara broderade med blommor i tambursöm. Flera olika bottenfärger förekommer; grön, grön-blå, röd, vit, gul och svart. Lantmätare Alrik Hallander skriver 1856 att kvinnorna i Tuna använder "Snörlif af mångfärgad Sidensarage", som sannolikt syftar på livens av brokad och damasttyger. Endast två livstycken av kattun finns bevarade, ett med röd botten det andra har grön bottenfärg.

Mösskuponger I Tunabygdens hembygdsförenings samlingar finns det två livstycken som, vad gäller materialvalet, sticker ut lite från de övriga bevarade. Dessa två är sydda av både siden och kattunstyng. Sidentygerna är med all sannolikhet så kallade mösskuponger. Tyger som till storlek och mönsterkomposition tillverkades för att användas till bindmössor.

Vad är vackert?

Det som fascinerar, oss färgmatchade nutidsmänniskor mest, är valet att kombinera siden och kattun med mycket olika uttryck vad gäller mönster och färg. Man ska då komma ihåg att synen på vad som ansetts vackert har varierat mycket genom tiderna. Det handlar i det här fallet inte om någon lagning eller ersättning på grund av slitage. Alla tyger har varit med från det att plagget tillverkades. Flera livstycken uppvisar dock spår av de sytts om från snörliv till liv med så kallad halvsmäck, där framstyckena skarvats för att kunna läggas omlott. För det talar också att sidentygerna kan vara av äldre modekaraktär medan kattunerna är från några årtionden in på 1800-talet. Ett sätt att återanvända de dyrbara och vackra tyger.

Folkkonst

Valet av tyger handlar om en längtan efter något dyrbart och färgsprakande som hade hög status. De är ett uttryck för en skönhetslängtan, men också ett behov att uppvisa social och ekonomisk status som ofta givit oväntade uttryck inom folkkonsten. Kanske kan det uttryckas som prosten Magnus Abraham Sahlstedt skriver i sin sockenbeskrivning Stora Tuna Minnes-Döme 1743: "Cattun skal och wara med, både till förkläde och hätta; när det till trögia ey alltid wil recka."

Livstycken med knappar

Den andra typen av livstycken som finns bevarade från Stora Tuna är starkt påverkade av empirismodet. De saknar skört, är djupt uringade och har hög midjelinje. Framstyckena går omlott och

är dubbelknäppta med tolv knappar, sex på vardera framstycket. Kapphålen kan vara sydda med tråd av olika färg på höger respektive vänster framstycke. Framstyckena avslutas med en liten nedhängande "flärp" som sannolikt haft funktionen att nedstoppad i kjolen hålla ihop liv och kjol mitt fram. Materialen i dessa liv varierar från hemvävda smalrandiga halvylletyger till sidentyger av i stort sett samma typ som i "trynliven". Ett bevarat liv är tillverkat av jacquardvävt högrött ylletyg där mönstret består av motställda fåglar, så kallat "tupptyg". Denna typ av liv har sannolikt varit fastsydda vid kjolar, en sådan kjol finns bevarad. Flera liv har också spår av grov tråd i nederkanten. ◆

Text och foto: Erik Thorell

Livstycke, från Stora Tuna, sytt av flera olika sidentyger och ett brunbottnat kattun, sannolikt på 1830-40-tal.

Livstycke, från 1800-talets första halva, av grönt och rödrandigt halvylle med knappar. Skansens Klädkammarers samlingar.

Bindmössa från Stora Tuna som tillverkats av samma typ av sidenbrokad som det ljusa livstycket. Lägga märke till stadkanten längst ner på mössans bakkant.

Bindmössa från Södra Dalarna, tillverkad av samma typ av sidenbrokad som det mörka livstycket.

Livstycke, från 1800-talets första halva, av grönt och svartrandigt halvylle med knappar. Dalarnas museums samlingar.

1

2

1. Rekonstruerat förkläde tillverkat av Oswald Au-Yeung.
2. "Till sjöss" – målning av Bengt Nordenberg, 1847. Leksands konstsällskap.

boken beskriver Söderbaum en blårandig majd, förkläde, som föregångaren till dagens randiga majder i Leksandsdräkten. Liksom Albert Alm före honom förstod han att dessa majder hade utvecklats ur ett äldre blårandigt förkläde. Ett exemplar av detta blårandiga förkläde fanns på Knisgårdens och hamnade hos Söderbaum år 1951. Det var gammalt och slitet och tycks inte ha varit av intresse för Nordiska museet då de hade inventerat gården samma år. Förklädet var dock historiskt mycket intressant då det verkar vara det enda kända bevarade exemplaret av det här dräktplagget, möjligen med undantag för ett förklädestyg i Leksands kommuns samlingar.

Originallet

Förklädet har 2019 återbördats till Knisgårdens av familjen Söderbaum. I år har det analyserats och rekonstruerats. Originallet är vävt med omväxlande inslagsrips- och motsatstrampade rosengångs-

ränder med en tunn entrådlig oblekt linvarp. Inslagen är av entrådlig oblekt bomull och entrådligt ullgarn i blått och brunt. Bandet i linningen är en centimeter, brett och vävt i tvåtrådigt lingarn och tvåtrådigt ullgarn i rött, gult och grönt. Bandet är påsytt med stora, lösa stygn så det kan ha tillkommit senare. Det finns dock ett tunt linneband vävt av entrådligt lin som fästs på sidan av förklädet. Mönstringen av förklädet är helt symmetrisk vilket visar att plagget är en del av en redan då etablerad estetisk tradition.

Färger

Bruna färger i äldre plagg brukar vara ett tecken på att färgen har varit röd eller svart en gång i tiden. Det brukar dock finnas spår av den ursprungliga färgen på kanter eller under sömmar. I detta fall var dock den bruna färgen jämn genom hela plagget, utan spår av andra färger. Den bruna färgen har troligtvis inte varit svart eller röd tidigare men ytterligare prover behövs för

att säkerställa detta. De blåa ränderna är troligen färgade med blåolja vilket är en kombination av indigo och svavelsyra som blev vanlig under 1700-talet.

Rekonstruktion

Rekonstruktionen, finansierad av Estrid Ericsons Stiftelse, har gjorts med historiska redskap och tekniker när så har varit möjligt, ända från ullspånad med ull från dalska får och linspånad från lokalt odlad lin. Vävskenen kommer från Knisgårdens och det historiska så kallade pasmasystemet har använts för beräkningar för härvling, varpning, pådragning med redkammen, solvning och skedning.

Modermajden

Förklädet är ett viktigt materiellt exempel på leksandsdräktens utveckling och modeväxlingar. Det blårandiga förklädet är "modermajden" till dagens rödrandiga förkläde och den så kallade mörkmajden. Detta lever kvar i språket då den rödrandiga majden fortfarande kan kallas "blårandig." Redan tidigt under 1800-talet uppkom den rödrandiga majden men så sent som 1847 kan man i Bengt Nordenbergs målning Till sjöss se en övergångstyp med tydliga blåa och röda ränder. Samma sak kan man se i dalmålningen Häradsrättens avslutande i Leksand av Lars Hans Per Persson från 1863. Plagget hade dött ut under 1800-talet, ett bra tag innan Albert Alm 1923 publicerade sin Dräkt-almanacka för Leksands socken. Knisgårdens blårandiga förkläde är mycket ovanligt men kanske finns där fler blårandiga förkläden ute i gårdarna och i privata samlingar. Förhoppningsvis dyker fler exempel upp som kan hjälpa forskare att spåra plaggets utveckling och bidra med ledtrådar till de många frågor som kvarstår. ❖

Rekonstruktion av ett blårandigt förkläde i Leksandsdräkten

Modermajden

Knisgårdens i Tibble, Leksand, har en stor samling av föremål som har tillhört släkten sedan 1600-talet. I samlingarna finns även många dräktdelar till Leksands sockendräkt. En av de många som har intresserat sig för Knisgårdens samlingar var amatörforskaren Wilhelm Söderbaum som 1967 skrev boken Leksandsdräktens utveckling under tvåhundra år 1750-1950.

Originalförklädet i Knisgårdens samlingar

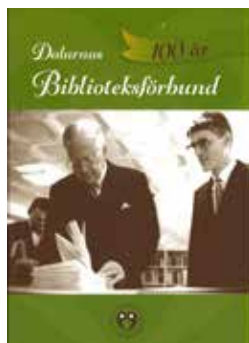

Leksandskulla klädd på gammalt sätt med den rekonstruerade majden Leksandskulla klädd på gammalt sätt med den rekonstruerade majden

Text och foto: Oswald Au-Yeung
Fil. kand i modedesign och vävare.

Blandat från Dalarna

DALARNAS BIBLIOTEKS-FÖRBUND 100 ÅR

Soili-Maria Olli / Dalarnas Biblioteksförbund 2020
108 sidor

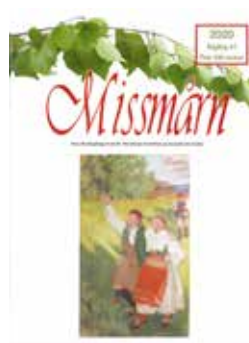
Bland de biblioteksförbund som uppstod i början av 1900-talet är Dalarnas det enda som fortfarande existerar. Boken beskriver biblioteksutvecklingen under dessa hundra år. Förbundet drev biblioteksfrågor i länet under den tid då det sakades länsbibliotek och ansvarade för bland annat utbildning av bibliotekspersonal och folkbildning.

DALARNA UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET

Jan Erik Ohlsson 2020
162 sidor

Den här boken beskriver Dalarna under andra världskriget ur både militär och civil aspekt. Här presenteras både tidigare kända fakta och nya fakta. En del felaktigheter i tidigare utgiven litteratur korrigeras i boken som är en sammanfattning av det mesta som skedde i länet under kriget.

MISSMÅRN 2020

Mora Hembygdslags årsskrift. Morabornas berättelser på moramål och svenska. 58 sidor.

I årets skrift inriktas artiklarna mest mot Anders Zorn och Gustav Vasa. Vi får läsa om hur Vasastatyn kom till, om invigningen av Utmelandsmonumentet, Zornvandringen, Kål Margit och minnestavlan. Här finns också en artikel om Anders Diös och om bröllopsstraditioner i Garsås. Även en artikel om hur järnvägen kom till Mora, illustrerad med fotografier av flera gamla stationshus i kommunen.

JÄRNA HEMBYGDSBLAD

1:2020
Järna Hembygdsförening
20 sidor

I detta nummer kan vi läsa om kvinnan från Järna som troligen var Sveriges äldsta emigrant år 1900. Den gamla Bessarbron som byggdes 1837 under ledning av en Järnabonde, född 1787, är ännu en intressant berättelse. En redogörelse i ord och bild om hur man tillverkade koskällor i äldre tid och minnen av spelmannen Gullbrand ryms också i tidskriften.

BODABYGDEN 1:2020

Boda hembygdsförening
20 sidor

Här hittar vi artiklar om vävstugan, spelmän och en historievandring. Om sömmerskan Liljas Karin tecknas ett porträtt där också bilder på hennes alster finns med. Vi får även minnen av och recept på maträtterna "Mölja", Hack och fläsk samt Klabbé.

JOHANNISHOLMS GLASBRUK

Karin Wennberg 2020. Beskrivning av Venjansbygden, verksamheten vid bruket och berörda personer. 168 sidor

Glasbruket med hytta och övriga byggnader som skulle nyttjas för glastillverkningen och arbetarnas familjer uppfördes åren 1797-1800. I april 1803 blåstes det första glaset. Boken är en sammanställning av olika källor som berör glasbruket.

SOOL-ÖEN 2020

Sollerö sockens hembygdsbok. Sollerö hembygdsförening. 128 sidor

Denna gång hittar vi artiklar om pärt som taktäckningsmaterial, öns musikarv, brännvinsflaskor och änglaspel samt berättelser av flera öbor. Även dialekten ägnas några sidor liksom växtligheten och väder. Om samfundet Karl Lärkas vänner kan vi också läsa.

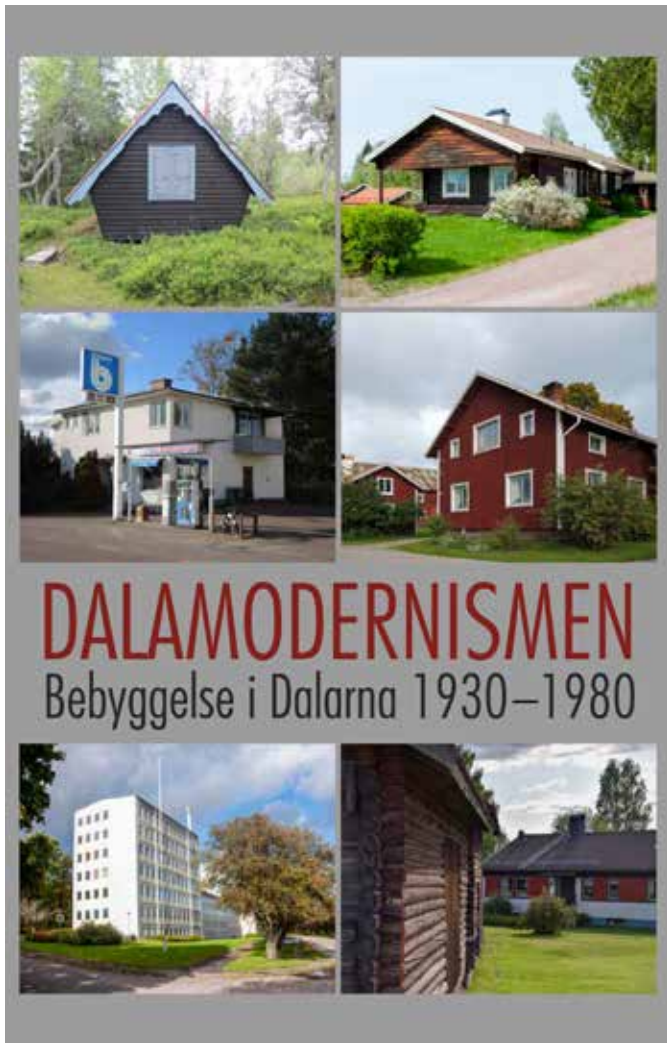

TRANSTRANDS KVINNOKARTA

- En kvinnohistorisk guide till personer och platser i Transtrand. Olle Tranberg 2020. Transtrands hembygdsförening. 50 sidor

Kvinnokartan beskriver 100 kvinnor med olika yrken, intressanta liv och levnadsöden. Kvinnor som har bidragit till bygdens och samhällets utveckling ekonomiskt, socialt och kulturellt. Boken är en värdefull historieberövning om kvinnors liv kopplat till gamla platser och gårdar som även anges med nutida adresser.

Årsboken 2020

DALAMODERNISMEN

Boken har sin upprinnelse i ett av Dalarnas museum initierat dokumentationsprojekt om modernismens bebyggelse. Målet var att ta reda på vad som byggdes i Dalarna under perioden 1930-1980 och att dokumentera vad som fanns kvar av bebyggelse från den moderna epoken i landskapet.

Övre Dalarnas traditionella byggnadsskick var uppmärksammat långt före den moderna epoken, det blev därför intressant att undersöka om modernismen betraktades som problematisk eller om man försökte att anpassa den och i så fall hur. Gick det att upptäcka hur modernismens bebyggelse och miljöer förhållit sig till det traditionella byggnadsskicket i Dalarna? Hur hade man förhållit sig till timmerhuskulturen, byarna, den röda slamfärgen och till kulturlandskapet? Bejakades modernismen i större utsträckning i Dalabergslagen där den

tyngre industrin dominerade? Ur frågorna föddes begreppet dalamodernismen, som också återfinns i bokens titel. Begreppet har avsiktligt en stor spännvidd. Å ena sidan syftar det helt enkelt på modernismens bebyggelse inom Dalarnas landskap. Å andra sidan svarar det just på frågorna om och på vilka sätt modernismens bebyggelse i Dalarna förhöll sig till den traditionella byggnadskulturen. ♦

Författare:

Malena Andersson

Lars Jönnes

Adam Mol

Kristoffer Ärnback

Boken finns i Museibutiken från den 5 december.

Föreningsinformation med anledning av coronasmittan!

Här hittar ni som medlemmar information med anledning av covid-19 och hur verksamheten i föreningarna kan påverkas.

→ www.hembygd.se/covid-19

Om årsmöten och evenemang:

→ www.bolagsverket.se.

Folkhälsomyndighetens information:

→ www.folkhalsomyndigheten.se/smittykydd-beredskap-utbrott/aktuella-utbrott/covid-19/

Smittskyddslagen:

→ www.1177.se/Dalarna/sa-fungerar-varden/lagar-och-bestammelser/lagar-i-varden/smittykyddslagen/

→ www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/smittykyddslag-2004168_sfs-2004-168

Grattis till Gunnar!

Gunnar Dicander fick Sätters kommuns kulturpris 2020.

Gunnar, bosatt i Grängshammar, har varit ordförande i Silvbergs hembygd förenings i mer än 15 år. Han har lagt ner ett stort engagemang och många ideella timmar för föreningen och sin hembygd. Kulturnämnden skriver i sin motivering:

”Gunnar besitter en gedigen kunskap i lokalhistoria och är den drivande kraften i den mycket aktiva hembygd förenings verksamhet. Hans insatser för hembygden har bland annat inneburit att 150 olika gamla platser skyltats upp - gruvor, torp med mera. Allt för att namnen ska bevaras. Varje r genomför han olika historiska vandringar i bygden för att sprida kunskap. Vandringarna lockar många deltagare och bidrar till att stärka bygdens identitet och sammanhållning. Många lockas av Gunnars anspråklösa framtoning och hans starka engagemang för den lokala historien”.

Refererat ur Borlänge Tidning 4 november 2020.

Vi gratulerar...

två föreningar som bildades 1920 och alltså firat 100 år 2020:
Ludvika Hembygd förenings och Äppelbo Hembygd förenings.

B SVERIGE
PORTO
BETALT

BEGRÄNSAD
EFTERSÄNDNING
Vid definitiv eftersändning återsänds
försändelsen med nya adressen på baksidan
(ej adressidan)
DFHF, Box 22, 791 21 Falun

"Betala självrisk
på 9 300 kronor?
Nej, tack! Vi har
en självriskcheck"

Vill ni också ha ett ess i rockärmen?
Gå utbildning – Få självriskcheck. Läs mer
och anmäl er på sakerforeningsgard.se

Nästa nummer:
VASAPÅR
Manusstopp: **1 februari 2021**

Följ Vasas vlogg genom Dalarna 500 år senare. Om marknadsföringssnillet Gustav Vasa hade levt idag så hade han säkert använt sig av sociala medier. Dag för dag, likt en julkalender, med några tillfällen i november, kommer därför Vasa att ta sig fram längs den kända äventyrsvägen och både rapportera om sin dag och betygsätta den. *Nu sätter vi Vasa på dalakartan igen!*
Följ Vasas vlogg på Dalarnas museums Facebook eller Instagram, du hittar den även på dalarnasmuseum.se

Med anledning av spridningen av covid-19 så följer vi Folkhälsomyndighetens rekommendationer, därav kan öppningen av museet ändras. Vi uppdaterar med aktuell information i våra digitala kanaler; dalarnasmuseum.se, facebook och instagram.

Den 5 december kl 11.00 2020 efter "Annorlunda 500 dagar med Dalarnas museum" öppnar vi åter för besökare!

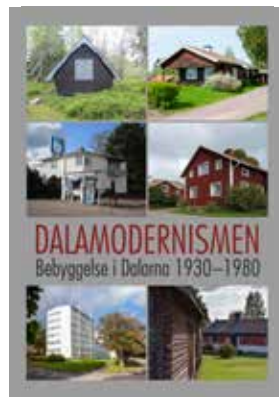
Utställningsöppningar:

Sanning, myt, legend. Gustav Vasas äventyr i Dalarna och Gustav Vasa talar ur skägget, en utställning om makt

Dalamodernismen-

Bebyggelse i Dalarna 1930-1980

Årsboken 2020 finns i Museibutiken.

**Dalarnas
museum**

Stigaregatan 2-4, Falun. Tel: 023-666 55 00
Öppet tisdag-söndag kl 11:00 - 17:00